

DRØMME OG FORTOLKNINGENS PROBLEM

Pia Skogemann

Teorier om drømme såvel som om den menneskelige psyke bygger på modstridende, men i praksis virksomme antagelser. Det rejser et metateoretisk problem. Det basale erkendelsesteoretiske dilemma ses som enten at opfatte fortolkningen som et middel til at afdække en objektivt eksisterende sandhed »bag« drømmen, eller at (som forfatteren) antage, at fortolkningen er et sprogligt redskab til at udlede meningsfulde mønstre i løbet af en kommunikationsproces i og mellem to psykiske systemer, der omfatter meget mere end sproglige kommunikationer. Fortolkningen opfattes som en højere form for metafor, et som-om-sprog, der er både følelsesmæssigt og kognitivt tilfredsstillende og indskrevet i en selvorganiserende proces, der på sit mest intense niveau omdanner omverdensfortolkningen. Den bevidsthedsfilosofiske arv med skel som subjekt/objekt og indre/ydre kritiseres. Denne kommer bl.a. til udtryk i jungianske kriterier for at vælge mellem objektiv (relationer til den ydre verden) og subjektiv (relationer til den indre verden) drømmefortolkning. Disse er selvmodsigende, kan ikke aflæses af »drømmeteksten«, og der kan ofte arbejdes i begge retninger med den samme drøm. Accepteres det, at et implicit »som-om« er fællesnævner, forsvinder selvmodsigelsen.

Indledning

Jeg har lært af Jung, at før hver drømmefortolkning skal man glemme alt, hvad man har lært. Tanken er god nok, mener jeg: analytikerens skal undgå at blive dogmatisk, stereotyp og rutinemæssig i sine fortolkninger.

Udsagnet rører ved noget væsentligt. Det viser hen til, at analytikerens i terapien ikke bare skal få *analysanden* til at åbne sig og opgive sine forskellige fasttømrede forsvar, men *analytikerens* skal gøre det samme. Her tænker jeg ikke på de personlige forsvar, men på de forsvar, som hjælper analytikerens til at strukturere de mere eller mindre kaotiske fænomener, som man konfronteres med i analytiske sessioner. Det er den teori, som analytikerens har tilegnet sig.

I en uddannelse, som sigter på udøvelsen af en analytisk profession, må man i en vis forstand gå i mesterens fodspor, hvad enten mesteren nu hedder Jung eller Freud eller noget tredje: I sin egen analyse arbejder man med hundredevis af sine egne drømme, og gennem det personlige udbytte heraf og egne udvikling oplever man direkte at få bekræftet, hvad man lærer. Teorien går så at sige i kødet på een. Enhver fortolkningstradition har sandsynligvis en indbygget tendens til at blive stereotyp og dermed ulevende og

utilfredsstillende. I dybdepsykologiens forholdsvis korte historie har svaret på stereotypien ofte været konflikt og fragmentering, nye »skoler«, der kommer i modsætningsforhold til de gamle, en model, der i al sin uhen-sigtsmæssighed ligner det historiske og ofte beskrevne og analyserede brud mellem Freud og Jung. I de senere år er der dog også begyndt at vokse en anden tendens frem; yngre generationer af dybdepsykologer, der lader sig inspirere af hinanden på tværs af traditionelle skel. I stedet for uoverstigelige modsætninger begynder man altså at se tendenser til en mere pluralistisk udveksling af ideer og erfaringer.

Invitationen til drømmesymposiet, der i sig selv kan opfattes som en manifestation af en pluralistisk tendens, har derfor fået mig til at forsøge at formulere nogle metateoretiske overvejelser om drømmefortolkningens problem. Gennem nogen tid har jeg spekuleret på, om ikke tilbøjeligheden til at forsøge at fastslå objektive kriterier for, hvad drømme betyder, simpelthen er at pløje i den gale mark.

Drømmefortolkningens grundproblem

Enhver psykoterapeut og analytiker, som benytter drømmefortolkning i sin praksis, deler den samme grundantagelse: At drømme betyder noget. At de på den ene eller anden måde kan fortælle analytikeren og drømmeren noget om drømmeren, der ved hjælp af refleksion og fortolkning afslører sig som meningsfyldt og fører til større selvindsigt som led i de terapeutiske mål, hvordan de nu end er defineret. Men derudover findes der stærkt modstridende opfattelser.

Jungs kriterium for, om en fortolkning var rigtig, var at drømmeren accepterede den, og at den havde en virkning. Men det er jo sådan, at hvis man bare i ringe omfang giver sig til at studere publicerede cases med drømmeeksempler, der illustrerer en analytisk eller terapeutisk proces, som går ud fra en helt anden psykologisk teori, så må man indrømme, at den også ser ud til at være rigtig, for så vidt som den er virkningsfuld.

Og yderligere har jeg i alt fald ikke kunnet være uberørt af de tværgående undersøgelser, der synes at vise, at selvom terapi er virksom, kan ingen bestemt psykologisk skole dokumentere bedre terapeutiske resultater end andre. Ole Vedfels bog »Drømmenes Dimensioner« synes at dokumentere et analogt vilkår for drømmeteorier og fortolkning.

Det er utvivlsomt et meta-teoretisk grundproblem, der rejser sig. Det er tydeligt nok, at enhver fortolker ikke bare arbejder på basis af sin drømmeteorier, men at denne teori uvægerligt er indlejret i en mere omfattende teori om den menneskelige psyke, som drømmene er en del af. Så der er i virkeligheden tale om en cirkelslutning, fordi de psykologiske teorier henter en del af deres egen dokumentation netop i drømmene.

Den første, måske noget rystende, konklusion, er for mig at se, at publicering af drømme overhovedet ikke kan bruges som dokumentation for no-

gen eksisterende psykologisk teori. Eller sagt på en anden måde: man kan tilsyneladende altid finde drømmeeksempler, der illustrerer og understøtter ens ideer. Er der mon nogen veje ud af det roderi?

Den naturvidenskabelige model

Det er dog i det mindste et udgangspunkt, at fænomenet drøm efter Freuds og Jungs dage er blevet naturvidenskabeligt bekræftet som virkeligt eksisterende og regelmæssigt forekommende. Den form for hjernebølger, der hos mennesker påviseligt ledsages af drømme, optræder regelmæssigt både hos de fleste pattedyr og hos alle menneskefoster og småbørn, der endnu ikke kan tale og fortælle, hvad de har drømt. Al sandsynlighed taler altså for, at fænomenet »drøm« eksisterer på et præ-bevidst og præ-sprogligt niveau. Drømmenes grundlæggende funktioner – hvad de end måtte være – kan således ikke afhænge af, om de bliver bevidst erindret, fortalt og fortolket.

Derfor må vi indrømme, at der er et svælg mellem spørgsmålene om drømmenes fysiologiske grundfunktion(er), og spørgsmålene om, hvad vi kan udlede af en erindret og sprogligt fortalt drøm. Det kunne jo tænkes, at sprogliggørelse og fortolkning indvirker på og måske ændrer drømmens funktion, ligesom sprogliggørelse irreversibelt har indvirket på og ændret menneskers omverden. Siden tidernes morgen har mennesket husket, fortalt og fortolket drømme. Drømmenes historie kan ikke adskilles fra drømmefortolkningsens historie.

Den væsentligste forskel på prævidenskabelig og moderne drømmefortolkning er, at det grundspørgsmål, man stiller til dem, har skiftet karakter. Det gamle spørgsmål var: Hvad varsler drømmen? Det moderne spørgsmål er: Hvad siger den om mig? Ordet betydning har altså skiftet betydning i takt med et generelt mere videnskabeliggjort og psykologiseret verdensbillede. Engang mente man, at drømmene kom »udefra«, fra guders eller dæmoners verden, nu mener man, at de kommer »indefra«, fra det ubevidste. Men samtidig kan vi dog se, at drømmene er fyldt af billeder, som er hentet »udefra«, fra en snævrere eller bredere kulturel kontekst, men dog forbundet med drømmerens særlige medvirken i den.

Jeg antager, at der er en form for evolutionær sammenhæng mellem drømmes mere primitive og mere sofistikerede funktioner. De dyr, der drømmer, er blandt andet karakteriseret ved at have en medfødt evne til at lære at lære, der giver sig udslag i en stor tilpasningsevne og opfindsomhed. Dette i modsætning til mere primitive dyr, der er langt mere låst af deres rent instinktive medfødte adfærdsmønstre. Jeg mener, at alt tyder på, at drømmevirkningsheden er forbundet med det psykologiske systems mønstrings- eller netværksevne, evnen til at strukturere og sortere information og reagere på komplekse nye situationer, og til at forvandle instinktimpulser til mere komplekse mentale processer via midlertidig muskulær lammelse. (Se også Niels Engelsteds artikel).

Det, at menneskefostre og spædbørn tilbringer så voldsomt mange timer i drømmesøvn, fører mig videre til den antagelse, at drømmevirksomheden er et væsentligt led i udviklingen af de højere mentale processer og funktioner. Jeg er af den opfattelse, at der er tale om en ekstra, gradvis »fødsel« ind i den mentale verden, der på den ene side naturligvis er uundgåeligt koblet til kroppens og biosfærens liv, men på den anden side organiseres og struktureres i vekselvirkning med de kulturelle processer. Det mentale omverdensystem er for psyken, hvad det økologiske system er for den levende organisme. Organismen »forventer« et finde visse typer omgivelser, der kan forsyne den med f.eks. føde og forplantningsmuligheder til brug for deres stofskifte, overlevelse og vækst. Tilsvarende antager jeg, at psyken »forventer« at finde, ikke bare kroppe og føde, men også et omfattende mentalt relationssystem, som den indgår i og skal benytte til sin egen udvikling. Som Jesper Hoffmeyer skrev i det redaktionelle manifest til det første nummer af tidsskriftet OMverden:

»at dele kultur med hinanden er at dele OMverden. Omverdenen er på een gang inde i en selv og udenfor. Den er en forestilling hos et individ, nemlig forestillingen om verden uden for en selv – vi kunne kalde den omgivelserne set indefra. I den forstand er omverdenen altså mødestedet for det subjektive og det objektive, en slags vindue som individet kigger ud gennem. Og som sådan er omverdenen en personligt kodet version af et stykke verden.«¹⁾

I denne forstand »forventer« den menneskelige psyke at komme til bevidsthed og til sprog. Jeg tror ikke, at det er tilfældigt, at småbarnets drømmevirksomhed falder til voksenniveau, cirka på samme tidspunkt, hvor det begynder at tale, og således også kan fortælle sine drømme. Sproget bringer os sammen, men det adskiller også. Vores dagligsprog er mere gearret til at tale om adskilte subjekter og objekter end til at tale om vekselvirkende relationer.

Det erkendelsesteoretiske dilemma

Både Jung og Freud opfattede sig selv som empiriske videnskabsmænd, hvis teorier følger af de kendsgerninger, som drømmene præsenterer. Drømmene opfattes som objektive psykiske data, vidnesbyrd om, hvad der går for sig »inde« i psyken. Begge er, på forskellig vis, opsat på at forankre deres psykologiske teorier i neurofysiologien eller biologien. Jung hævder, at der bag om det ubevidste findes en »objektiv psyke«, struktureret af medfødte, almentmenneskelige – men dog i sig selv uerkendelige – arketyper. I min bog »Arketyper«²⁾ har jeg forsøgt at vise, hvordan disse tanker godt kan forbindes med moderne biologiske teorier.

Men det forudsætter godt nok en fortolkning af arketypeteorien, der opererer med strukturer, relationer og processer og frasorterer den del af Jung, som viderefører den bevidsthedsfilosofiske arv, der opererer med

modsætninger som indre og ydre, subjektiv og objektiv. Det er faktisk et problem for Jung modsigelsesfrit at forklare, hvordan arketyperne både kan findes dybt »inde« i den enkeltes ubevidste, men også kan mødes »udenfor« i historien og i evolutionen. Selvets arketype organiserer det enkelte menneskes udvikling og sender en slags løbende korrektioner, budskaber og kreative forslag til bevidstheden med drømmene som mediator. Drømmen er således sand, og problemet ligger i bevidsthedens vanskelighed ved at oversætte dens betydning til sit eget sprog.

Ole Vedfelt formulerer på baggrund af omfattende sammenligninger af mange indbyrdes modstridende drømmeteorier en teori om, at »drømmene i en eller anden forstand befinder sig i et mangedimensionalt oplevelsesunivers, (hvorved vi har) en enkel model til forståelse af de modsætninger, som ud fra vor undersøgelse forekommer overdrevne, og samtidig en forklaring på, hvorfor det giver mening at anvende flere referencerammer på samme drøm«³⁾. Vedfelt illustrerer sin model med et akvarium (drømmen), der betragtes af to kameraer, som jo viser hvert sit billede af den samme genstand.

Denne model beror altså også, så vidt jeg kan se, på en implicit erkendelsesteoretisk antagelse om, at drømmene har deres egen indre objektive virkelighed bag om de hver især brudstykkeagtige fortolkninger. Vedfelt er også inspireret af David Bohm, der er den ene part i kvantefysikkens erkendelsesteoretiske strid om, hvorvidt der er en virkelig virkelighed uafhængigt af, om der kan måles på den eller ej. Københavnerskolen (Niels Bohr's) hævder, at ordet »virkelighed« ikke har nogen mening, hvis der (i al fald på kvanteniveau) ikke er noget, der kan måles og vejes.

Bohm skriver i OMverden nr. 4, om sin »indfoldede orden«:

»Kernen i denne orden er, at alt implicerer eller rummer alt andet, således, at alt deltager i alt, og alle fænomener er derfor forbundet på en *indre* måde.

Dog er det sådan, at den makroskopiske verden udgør et grænsetilfælde, hvor universet må betragtes som opdelt i et antal relativt og tilnærmelsesvis uafhængige dele. På denne måde kan vi forstå, hvordan det er muligt, at universet præges af en gennemgribende og fundamental helhed (som mest tydeligt åbenbares på det mikroskopiske niveau) *samtidig* med, at det i vores almindelige erfaringsverden på det makroskopiske niveau fremstår som en samling adskilte elementer.«¹⁾

Bohms teori er spekulativ i den forstand, at der (i al fald foreløbig) ikke findes nogen måde, hvorpå den kan bekræftes videnskabeligt, og den i praksis forudsiger nøjagtig de samme måleresultater Københavnerskolens teori. Jeg tror, at analogien »indre sammenhæng« og »mikroskopisk niveau« forfører til en antagelse om, at en virkelig sammenhæng kan lokaliseres dybt nede i det ubevidste, hvor den så at sige holografisk rummer hele verden. Det var tilsyneladende sådanne forestillinger, Jung gjorde sig med sin »Unus Mundus«-ide, som er meget beslægtet med Bohms indhyllede orden²⁾.

Den alkymistiske model

Mine egne overvejelser har ført mig i en anden retning. Mening, betydning og sammenhæng i psykologisk forstand kan ikke på noget tidspunkt måles og vejes. Om betydning findes i absolut forstand, »i sig selv«, uafhængig af en oplevende og handlende bevidsthed, er simpelthen et metafysisk spørgsmål. Derimod er det indiskutabelt vigtigt for psyken at kunne danne helheder, der forstås og sprogliggøres som meningsfulde, og historien viser endog, at formidling af meningsfulde helheder kan virke aktivt forandrende i mange menneskers omverden. Så i stedet for at tage udgangspunkt i, at drømmen objektivt viser hen til en betydning, som det gælder om at afdække, vil jeg sige, at betydning i psykologisk forstand udledes gennem fortolkningens sproglige og følelsesmæssige kommunikation.

Jeg foreslår, at man tænker på de samlede vekselvirkninger mellem drømmer, drøm, fortolker, fortolkningsteori og fortolkning som en kommunikationsproces i og mellem to psykiske systemer, der omfatter meget mere end sproglige ytringer, men som resulterer i en verbal ytring, fortolkningen. Jung havde væsentlige ideer om processer og psykiske systemers vekselvirken. I erindringerne skriver han:

»Først gennem mit kendskab til alkymien blev det klart for mig, at det ubevidste er en proces, og at jeg'ets forhold til det ubevidstes indhold udløser en egentlig forvandling eller udvikling af psyken. I de individuelle tilfælde kan processen aflæses af drømmene eller fantasierne.«⁴⁾

De, som ikke kender Jungs værk, kan nok undre sig over, at det var gennem alkymien, Jung gjorde den opdagelse, der førte til det centrale begreb »individuationsprocessen«. De, som f.eks. har læst Jungs bog »Psykoterapiens praksis«⁵⁾, ved, at han her beskriver den analytiske proces med dens vekselvirkning af overføring og modoverføring ved hjælp af en alkymistisk billedserie. Jung var den første, der dermed bl.a. beskrev analytikerens modoverføring som et konstruktivt og uundværligt redskab i den analytiske proces. Det ene væsentlige er altså udsagnet om det ubevidste som en proces, der kan aflæses i drømmene – her er der snarere tale om drømmeserier end om enkeltdrømme.

Men i næste sætning taler Jung om jeg'ets eller bevidsthedens forhold til det ubevidstes *indhold*. Det er det, jeg vil problematisere. Sagen er jo, at det sproglige niveau, der kan beskrive systemer og processer, ikke er det samme, som det, der fokuserer på enkeltindhold. Der var ikke på Jungs tid udviklet begreber, der kunne beskrive udviklingsprocesser, der involverede både integration og kompleksitet.

Analogien til den alkymistiske proces er stadig meget brugbar. Dermed mener jeg, at alkymisterne faktisk arbejdede med fysiske stoffer og deres opløsninger, udkrystalliseringer og legeringer. Deres billedverden henviste på en gang til stoflige objekter og til åndelige fænomener og processer. I psykologiske processer som drømme eller fantasier optræder der uundgåe-

ligt symboler, der somme tider ligner de alkymistiske billeder. Nu siger Jung, at de alkymistiske billeder er symboler for projicerede ubevidste indhold, der blev lagt over i stofferne, fordi alkymisten ikke havde begreber, der kunne skelne klart mellem stof (udenfor) og psyke (indeni).

Han lægger dermed skellet i overensstemmelse med den bevidsthedsfilosofiske arv. Jung har en tilbøjelighed til at genstandsgøre symbolerne – med mindre god grund end alkymisterne, der rent faktisk foretog sig noget med stofferne i kolben, som rent faktisk også virkede tilbage på dem – kviksvølvforgiftning kunne nok kaldes en »dæmonisk« virkning. Jung skriver f.eks. et par steder, at anima er en personifikation af de kvindelige gener i manden – dvs. at det psykologiske fænomen henviser til et konkret indre objekt. Det er noget helt andet, end når han beskriver animus-anima som et relationspar.

Jeg mener, at der sker en form for niveausammenblanding mellem en beskrivelse af psykiske systemer, der vekselvirker og udvikler sig, og en konkretisering af psykiske indhold eller elementer. Dagligsproget forfører os ganske vist til det, når vi f.eks. taler om, at dele af os er projicerede og udenfor, og andre dele er inde i bevidstheden eller i det ubevidste. Men personlighedens integrering er jo ikke det samme som en legering af fysiske stoffer, og psykologiske egenskaber findes ikke stykkevis, de indgår i mønstre og relationer. Vore kropes hud danner en stofflig forskel mellem inderverden og omverden, men grænsefladerne og vekselvirkningerne mellem psykiske systemer har ikke stofflig karakter.

De »åndelige processer«

Vi har, mener jeg, brug for begreber, der kan beskrive psykiske processer og vekselvirkninger på en måde, der ikke samtidig er afhængig af skellet mellem indre og ydre, subjektivt og objektivt. Her har jeg fundet Gregory Batesons begreber om »åndelige processer« meget nyttige⁶⁾. Han betegner med denne term noget, der adskiller sig fra enkle fysiske og mekaniske forløb, uden at man samtidig skal tænke på ånd og stof som to adskilte substanser. Denne gamle dualisme betegner Bateson som en vildfarelse.

Med åndelige processer omfatter Bateson en række fænomener, som man ikke plejer at tænke på som åndelige. Fosterudvikling og evolution er to af de store. Men åndelige er også de mindre udvekslinger af information og påbud, der forekommer inde i organismer og mellem organismer, og som vi tilsammen kalder »liv«. Information definerer Bateson som en forskel, der gør en forskel. Den funktion at reagere på forskelle er åndelig, men først med bevidstheden kan vi begynde at tænke over forskellenes hvordan og hvorfor. I en lang række tilfælde mener jeg, at det er mere frugtbart at tage udgangspunkt i Jungs egen konstatering af, at bevidsthed beror på erkendelse af forskelle, end af Jungs endeløse rækker af forskelle defineret som komplementære modsætningspar.

Bateson hævder, at den afgørende egenskab og det organiserede klæbestof i de levende væseners åndelige processer er metaforen. Metaforen er en præverbal eller i alt fald prælogisk måde at formidle ideer om sammenhænge på. Både kunst, digtning, religiøse systemer og drømme betjener sig naturligtvis af metaforer – men det gør ifølge Bateson altså også den biologiske evolution, der jo fint klarede at organisere organismerne uden det logiske sprog, f.eks. på den måde, der kaldes homologi. Den måde, Jung definerer »symbol« på, falder inden for rammerne af Batesons brug af termen »metafor«, idet han netop betegner (de arketyperiske) symboler som organisatorer af psykiske processer, men forudsætter en erkendende bevidsthed (hvorefter differentiering (erkendelse af forskelle) og integration (erkendelse af mønstre) vekselvirkende kan finde sted).

Jeg mener, at sådanne ideer kan hjælpe os til at tænke over, hvad det er der foregår, når vi fortolker drømme. For det første er det at fortælle en drøm en verbal udgave af metaforen, der ved at blive sproglig giver nye muligheder både for at meddele en kontekst og for benægtelser. Fortolkningen er sprogligt set en højere form for metafor, der tilbyder en sammenhæng til det logiske sprog ved hjælp af et implicit som-om. Hvis jeg f.eks. drømmer, at jeg er et lille barn, ved jeg vågen godt, at det er jeg ikke (benægtelsen) og jeg kan knytte kontekst til drømmen, som ikke er i drømmen. Fortolkningsprocessen begynder uundgåeligt (men muligvis udtalt) med et: Det er *som om*, du er et lille barn, og hvad er det mere ligesom? Og så kan man gå videre ad mange veje, der optimalt set ender i et som-om udsagn, der både er følelsesmæssigt og kognitivt tilfredsstillende. Metaforisk set nikker højre og venstre hjernedel velvilligt til hinanden. Fortolkningen er sprogligt mere i familie med lignelser end med matematiske ligninger. Den meddeler sig om kvalitative sandheder, ikke om kvantitative.

Heri ligger fortolkningens styrke. Det er en vildfarelse, når fortolkeren vil legitimere sig ved hjælp af naturvidenskabelige modeller. Jeg mener derimod nok, at det er legitimt at analogisere problemstillinger på et erkendelsesteoretisk niveau, for her er begge parter underlagt fællesprogets vilkår.

Jeg mener, at der i ethvert terapiforløb hurtigt etableres en fælles kognitiv ramme for en sådan som-om kommunikation, nemlig de større eller mindre brudstykker af teori, som klienten aflæser af terapeutens ytringer og holdninger. Som alle lignelser må fortolkningerne anvendes ud fra terapeutens tiltro til deres sandhed for at virke. Fortolkeren demonstrerer som-om-sprogets kapacitet til at danne nye og mere omfattende mønstre og helheder, og pointen er, at det på en gang siges og gøres. Fortolkeren er en del af processen og processen en del af hende og en uoverskuelig del af den er selvorganiserende. I den analytiske proces gør man stærke erfaringer med billeder, intuitioner, tanker og følelser, der aldeles ikke respekterer den stoflige grænse mellem to personer, men optræder flydende i det, vi kalder overførings-modoverføringsfeltet. Man kan ikke engang lokalisere dette felt fysisk til konsultationsrummet, for det kan såmænd ske, at det manife-

sterer sig mellem to telefoner.

Subjektiv og objektiv fortolkning

Problematikken med subjekt-objekt-skellet afspejler sig i og kan illustreres ved hjælp af en af de – heldigvis få – jungianske grundsætninger ved drømmefortolkning. Den siger, at analytikeren bør overveje, om der skal benyttes subjektiv eller objektiv fortolkning. Jeg skal blot give et par meget enkle eksempler på, hvad der menes med dette, og derefter gå over til at drøfte, hvorfor jeg mener, at det er en uhensigtsmæssig teoretisk modstilling.

Objektiv fortolkning vil hos Jung sige, at drømmen handler om drømmerens forhold til virkelige objekter, så som andre personer, ja at det endog kan dreje sig om, at det ubevidste via drømmens billedsprog forsyner jeg'et med objektiv information om en anden person. F.eks. havde en af Jungs patienter adskillige drømme, hvor hans forlovede optrådte skandaløst. Jung anbefalede den unge mand, at diskrete undersøgelser blev sat i værk; disse resulterede i, at drømmene blev bekræftet og dermed i en hævet forlovelse. Men objektiv fortolkning finder også sted, når man opfatter drømme primært som led i overføringsprocessen, og derfor er tilbøjelig til altid at indsætte analytikeren som drømmens objekt. Her forstås analytikeren jo som en stedfortræder for barndommens tidlige relationer med andre – virkelige – objekter.

I den subjektive fortolkning opfattes drømmens forskellige figurer som personificerede dele af drømmerens egen personlighed. Således en anden Jung-patient, der drømte om en rædsom kvinde, der i drømmen var hans kone. Her oplyser Jung, at hans kone slet ikke var sådan, og at kvinden derfor var en del af mandens egen ubevidste personlighed, hans anima. Den subjektive fortolkningsmåde kunne populært sagt udtrykkes som en fortolkningsmåde, der sigter på at række ens projektioner tilbage fra omverdenen ved at blive bevidst om og integrere det tilsvarende »indre« indhold. Såkaldte »individuationsdrømme«, der i symbolsk form henviser til målene for personlighedens udvikling, selvet, bliver hovedsageligt fortolket subjektivt i den jungske tradition. Bevidstheden stilles her overfor opgaven at vinde en relation til den »objektive psyke«, som det kollektive ubevidste også kaldes.

Valget af objektiv eller subjektiv fortolkningsmåde synes altså at føre til to vidt forskellige slags fortolkninger. I bøger om jungiansk drømmefortolkning finder man da også udførlige diskussioner af Jungs kriterier for, hvornår man skal anvende den ene eller den anden fortolkningsmåde.

Disse kriterier er selvmodsigende. Når man drømmer om personer, der er vigtige i ens liv, f.eks. den forlovede i drømmen før, anbefales objektiv fortolkning, fordi der er tale om mennesker, man har en virkelig relation til. Et af kriterierne for, at subjektiv fortolkning bør anvendes, er imidlertid, at det bør man gøre, når det drejer sig om personer, som drømmeren har

stærke følelser overfor, idet disse jo peger på noget indre. Men sådanne følelser har man jo i almindelighed for de vigtige personer i ens liv.

Når alt kommer til alt munder diskussionerne da også ud i, at de såkaldte kriterier bør anvendes af analytikeren på basis af et skøn, en blanding af erfaring, kendskab til drømmeren og intuition.

Virkelighedsfortolkningen

Og det er jo netop, hvad jeg mener er sagens kerne. Det er muligt at tale om et drømmebillede, f.eks. faderen eller en far-figur, *som om* det handlede om drømmerens forhold til sin far, eller *som om* det handlede om forholdet til den indre far, f.eks. i form af oplevelsen af barndommes far, eller holdninger, som er repræsenteret ved denne drømmefar. Valget af fortolkningens retning kan simpelthen ikke aflæses direkte af drømmens »tekst«, men bestemmes af helt andre faktorer i relationen mellem analytiker og analysand.

Det er ikke kun Jung, hvis tænkning er præget af en bevidsthedsfilosofi, der opererer med distinktioner som subjekt/objekt og indre/ydre. Det er heller ikke kun Jung, som opfatter den fortalte drøm som en kilde til viden om, hvad der foregår inden i drømmeren bag om eller under bevidsthedstærsklen. Der danner sig generelt et billede af en forestilling om personligheden som en slags beholder med bestemte indhold i, f.eks. fortrængte barndomsoplevelser.

Nu er barnekammerproblemerne jo rykket meget dybere ned eller biografisk set længere tilbage end både Freud og Jung så dem – i nyere tid helt til spædbarnsalderen eller endog til fostertilværelsen. Det felt, som dækkes af psykoanalysens tredje fase, som Reimer Jensen kalder det i sin artikel, virker på flere måder som kendt territorium for mange moderne jungianere, der da også i høj grad har ladet sig inspirere af objektrelationister som Winnicott og Klein eller Kohuts selvpsykologi. Jung mente – alt for letfærdigt efter manges mening – at barnekammerproblemer var noget, man kunne blive færdig med, hvorefter drømmene spejlede individuationsprocessen i en objektiv arketypisk kontekst. Man kan se af publicerede cases, at drømmemotiver, som også kunne kaldes arketyper, i en klinisk-teoretiske ramme fortolkes som subjektive repræsentationer af tidligt oplevede objekter.

Nu vil jeg påstå, at til trods for store forskelle både i teori og metode, findes der den fælles erfaring, at den væsentligste proces finder sted på et intenst niveau, *hvor selve virkelighedsfortolkningen skabes og omskabes og hvor grænsen mellem subjekt og objekt, indre og ydre, før og nu, er flydende*. Winnicott betoner således »overgangsobjekternes« særlige status som på een gang inden i og uden for barnet. Kohut antager, at barnet fra begyndelsen er et selv med forventning om selvobjekter, der kan spejle selvet, og som selvet kan spejle sig i og idealisere. Kort sagt, at man behøver

andre mennesker og en menneskelig omverden for at kunne blive sig selv.

Hvis vi forestiller os, at det er et tidligt, præverbalt niveau, der er aktive-ret, forestiller vi os samtidig, at virkelighedsfortolkningen *dengang* i den biografiske fortid blev uhensigtsmæssigt og utilstrækkeligt formidlet af de præødipale forældre, som det lille barn ikke kunne skelne klart og bevidst fra sig selv.

Men denne flydende tilstand opleves direkte – nutidigt – af analytikeren, og nutidige er også konsekvenserne af den fortidige psykologiske organisering. Ord som »langt tilbage« og »dybt inde« betegner kvalitative tids- og rumforskelle, ikke kvantitative. Det er en tilsvarende flydende tilstand, som Jung beskriver i billedmæssig, symbolsk form ud fra den alkymistiske billedserie, jeg omtalte før. Her anses kilden til fænomenerne for at være en medfødt fællesmenneskelig dybdestruktur, selvets arketype.

Afslutning

For Jung er det en paradoksal påstand, at selvet både er personlighedens centrum og omkreds, altså både indeni og udenfor. Men hvis man hævder, at der netop er tale om erkendelse af mønstre og relationer på et niveau, hvor den slags skel ikke gælder, fordi det ene ikke findes uden det andet, forsvinder det paradoksale.

Man kunne i stedet sige, at selvet betegner de åndelige processer, der organiserer personligheden i deres samlede relationer til den mentale omverden, der i hvert fald inkluderer fylogenetiske, biografiske, samfundsmæssige og bredt kulturelle mønstre, men i princippet har global, ja, kosmisk, udstrækning. Og til at undersøge og afdække grænseflader i sådanne mønstres indbyrdes relationer, ja, overhovedet erkende deres eksistens, er fortolkningens endeløst tilnærmelsesvis som-om-sprog det bedste vi har, og drømmene er vigtige kommunikationer.

Jeg tror, at der findes frugtbare og mindre frugtbare drømmefortolkninger – men jeg tror ikke, at det er frugtbart at tro på, at der findes korrekte eller ikke korrekte fortolkninger. Hvis den analytiske proces er frugtbar, vil man utvivlsomt se det spejlet i drømmene. Der vil være tendenser til at integrere og afbalancere forskellige jegstrukturer, og man vil se forandrede relationer til forskellige ubevidste strukturer. Men selvom man oplever det, *som om* det ubevidste er indeni, kan mønsteret i den selv samme proces samtidig aflæses i ændret adfærd og ændringer i relationer til andre mennesker, *som om* det er udenfor. Grænsen mellem ydre og indre er flydende på en lignende måde, som den luft, vi indånder og udånder. Det er kun det fysiske luftvejssystem, der virkelig er indeni. Subjektiv fortolkning svarer til at tale om indåndingen – det bevidstheden indoptager som også-mig, og objektiv på udåndingen – det bevidstheden skiller ud som ikke-mig. Men begge er delaspækt af vejrtrækningsprocessen. Luften svarer til det psyki-

ske felt, som vi ikke kan leve foruden, og selv om mine overvejelser her har været abstrakte, så hænder det faktisk, at en god fortolkning er afgørende for liv eller død.

NOTER

- 1) OMverden. Tidsskrift for liv & kultur. Rosinante/Munksgaard, Kbh., 1. årgang 1990.
- 2) Skogemann, Pia: Arketyper. Psykologiske mønstre i et nyt verdensbillede. Lindhardt og Ringhoff, Kbh., 1986.
- 3) Vedfelt, Ole: Drømmenes dimensioner. Gyldendal, Kbh., 1989, s. 370.
- 4) Jung, C.G.: Erindringer, drømme, tanker. Lindhardt og Ringhoff, 1984, s. 177.
- 5) Jung, C.G.: The Psychology of the Transference, i: Coll. Wks. 16. Routledge & Kegan, Paul, London, 1954.
- 6) Bateson, Gregory: Hvor Engle Ej Tør Træde. Mod en erkendelsesteori om det hellige. Rosinante/Munksgaard, 1990.